

Єремєєва І.А., Шаповал В.А.

Групи інтересів як суб'єкти політики

УДК 321:17.022.1

Єремєєва І.А.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології, соціології
та гуманітарних наук
Дніпропетровського університету імені
Альфреда Нобеля

Шаповал В.А.,
кандидат економічних наук, доцент
кафедри прикладної економіки
ДВНЗ «Національний гірничий
університет»

У статті проаналізовані теорії групових інтересів, особливості політологічного підходу до поняття груп інтересів, виділені критерії класифікації та особливості статусу груп інтересів в політичній системі.

Ключові слова: суб'єкт політики, групи інтересів, групи тиску, лобювання, групові теорії, політична система.

В статье проанализированы теории групповых интересов, особенности политологического подхода к понятию группы интересов, выделены критерии классификации и особенности статуса групп

интересов в политической системе.

Ключевые слова: субъект политики, группы интересов, группы давления, лоббирование, групповые теории, политическая система.

The article analyzes the basic theory of interest groups, cleared up the political science approach to interest groups. The classification criteria and characteristics of the interest groups status in the political system are highlighted.

Key words: subject of politics, interest groups, pressure groups, lobbying, group theory, political system.

Процеси демократизації політичної системи зумовлені насамперед станом громадянського суспільства, що утверджується в державі. Соціальні групи є вагомим чинником формування громадянського суспільства і, відповідно, істотно впливають на формування політичної системи, особливості політичного режиму, на політичну і громадянську поведінку людей, громадсько-політичних організацій. Тому важливо розглядати соціальні суб'єкти та соціальні групи як чинник становлення самої політичної системи суспільства, де вони виступають як суб'єкти політики. Розуміння сутності та ролі соціальних груп в політичній системі пов'язано з усвідомленням сучасного суспільства як системи взаємодії різноманітних групових інтересів, що конкурують за суспільні ресурси та право доступу до процесу розробки та прийняття державних (політичних) рішень, з метою забезпечення групових інтересів та вигод. Через те, що всі учасники політичного процесу мають власні інтереси, соціальні групи в політиці ототожнюються із групами інтересів, які здатні самостійно виробляти та реалізовувати програми дій, що спрямовані на досягнення через свідому діяльність певних політичних цілей. Реалізація завдань груп інтересів переважно відбувається через взаємодію із владою або конкуренцію з іншими соціальними групами. У зв'язку з цим політичне життя суспільства можна розглядати як системну взаємодію різних груп інтересів.

Проблемам групових теорій, типологізації та функціям груп інтересів присвячені роботи А. Бенлі [1], Р. Солсберрі [2], В. Биковця [4], М. Олсона [9], Я. Боренько [5], Д. Виговського [6], О. Долженкова [7], С. Рудницького [12], В. Сумської [13] та інших зарубіжних та українських дослідників. Аналіз наукових публікацій із проблематики ролі груп інтересів вказує на необхідність систематизації та узагальнення наявних підходів щодо місця груп інтересів у сучасній політичній системі. Метою статті є аналіз еволюції групових теорій в політології та висвітлення місця груп інтересів в

сучасній політичній системі із врахуванням критерію їх участі в сфері накопичення політичного капіталу та розподілу впливу на процес прийняття державних рішень.

Розвиток групових теорій в сучасній політології започаткований дослідженням Артура Бенлі «Процес управління» (1908 р.). А. Бенлі стверджував, що основою політики є боротьба людей за реалізацію своїх інтересів не одноособова, а в групах, що створюються на основі спільних інтересів. Стабільність самих груп залежить не від їх здатності нав'язувати свою волю, а від уміння прийти до консенсусу з іншими групами. Саме політичний консенсус, а не силу А. Бенлі трактує як найважливіший стабілізуючий чинник будь-якої політичної системи [1]. Концепція А. Бенлі привела до нового розуміння всього політичного процесу – не як статичного утворення, що існує завдяки силі або суспільному договору, а як процес, в якому головну роль відіграють не окремі індивіди, а групи інтересів.

Американський політолог Д. Трумен надає базову дефініцію груп інтересів як груп, що складаються з людей, що керуються певними інтересами та поглядами, з метою впливу на інші соціальні групи. Групи, що користуються для досягнення своїх цілей допомогою урядових організацій, Д. Трумен називає політичними групами інтересів, а процес групової конкуренції за владу над розподілом ресурсів, подібно до А. Бенлі, оцінює позитивно, як такий, що сприяє стабільності політичної системи в цілому [3].

Взаємозв'язки між індивідуальними та груповими економічними та політичними інтересами розкриваються в теорії обміну американського соціолога Р. Солсберрі. Положення концепції зводяться до таких тверджень. Виникнення групи інтересу залежить від наявності лідера, який фінансує групу з метою отримання в подальшому особистих вигод, наприклад керівних посад в адміністративному апараті. Відбувається обмін послугами: члени групи задовольняють свої специфічні

потреби, а політичний підприємець – свої. В процесі оформлення та зростання групи матеріальні та селективні блага стають провідними мотивами діяльності групи, а керівники намагаються будь-якими засобами зберегти її як джерело постійних матеріальних благ та адміністративного статусу [2]. В цілому теорія обміну Р. Солсбері заперечує твердження Д. Трумена про те, що стабільний розвиток суспільства веде до зменшення активності соціальних груп. Їх активність обумовлена переважно суб'єктивним чинником – здатністю та можливістю окремих лідерів або невеликих груп зібрати навколо себе однодумців.

До основних чинників об'єднання людей у групи Дж. Вілсон відносить децентралізацію політичної системи, за якої головною метою груп інтересів є вплив на державні структури, що сприяє значному збільшенню кількості груп, які використовують різноманітні засоби доступу до уряду задля реалізації своїх інтересів. Постійна або тимчасова слабкість партійних систем також сприяє активності груп інтересів [6, с. 204]. Теорія ангажування пояснює ґенезу груп інтересів діяльністю індивідів, що пов'язують власні матеріальні цілі з досягненням політичних цілей групи. За концепцією «негативного права на коаліцію», обґрунтованою в 1960-ті рр. Ф. Хайском, право на об'єднання в групу поряд із його буквальним значенням містить у собі «негативне право», тобто невід'ємне право кожного працівника не приєднуватися до групи або в будь-який момент вийти з неї [14, с. 69].

Теорії групових інтересів з різних позицій трактують статус груп в політичній системі, природу групового членства, ступінь відповідності переконань між рядовими членами та керівниками, взаємозв'язки матеріальних інтересів з адміністративним апаратом, політикою, ідеологією. Для визначення місця та ролі груп інтересів в політичних системах сучасних держав доцільно зупинитися на розкритті джерел та причин політичної участі, типології груп інтересів та способів впливу на прийняття владних рішень.

Інтереси – це об'єктивно зумовлені мотиви діяльності соціальних суб'єктів (окремих людей, соціальних спільнот), які складаються з усвідомлення ними власних потреб і з'ясування умов і засобів їх задоволення [11, с. 238]. В багатьох випадках інтереси, що складають основу діяльності індивідів та соціальних груп, мають політичний характер. Тобто соціальна група, яка має такий інтерес, перетворюється на групу інтересу, що включена в політичну сферу. Це відбувається за таких умов. По-перше, коли об'єктом інтересу стають будь-які феномени політичного життя, наприклад, інтерес до взяття влади, до надання владі певної спрямованості, завоювання довіри виборців, до внутрішньої або зовнішньополітичної діяльності. По-друге, коли інтерес безпосередньо

спрямований не на політичні, а на інші явища, але для їх реалізації необхідно використовувати політичну владу. Наприклад, інтерес до підвищення власного добробуту не є політичним, але боротьба за реалізацію цього інтересу виражається у вимогах і зверненнях до уряду, парламенту, місцевих органів влади.

Залежно від політико-історичних умов інтереси людей можуть суттєво відрізнятись, відповідно до цього вони приєднуються до груп інтересів, які розподіляються за різними типами. Різноманітність груп інтересів обумовлює актуальність її класифікації в політології. Класифікація груп інтересів здійснюється на підставі різних критеріїв. Розповсюдженою класифікацією груп, що мають на меті безпосередній вплив на прийняття політичних рішень, є поділ на лобістські організації та групи тиску. Висвітлення характерних ознак указаних об'єднань дає змогу більш повно висвітлити методи діяльності та способи взаємодії груп інтересів з владними структурами.

Ефективність діяльності груп інтересу залежить від напрямку їх зусиль. В політичних системах різних країн відрізняється значення суб'єктів, що приймають конкретні рішення. Центр прийняття рішення може знаходитися в законодавчій або виконавчій владі, органах місцевого самоврядування. Розуміння того, з ким і як треба вступати в контакт для сприяння прийняттю вигідного для групи рішення, привело до утворення організацій, які спеціалізуються на засобах впливу. В більшості країн такі організації називають групами лобіювання.

Лобістськими групами є формально зареєстровані або тіньові об'єднання, що допомагають окремим групам інтересів розв'язувати проблеми, використовуючи свої зв'язки та авторитет у владі [10, с. 421]. Політичного змісту поняття лобіювання набуває наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Саме з цього часу в США здійснюється лобіювання, відповідно до першої поправки до Конституції, яка гарантує право громадян звертатися до офіційних органів зі скаргами. З 1946 р. лобіювання в США регламентується «Законом про регулювання лобізму», крім США, закони, що регулюють лобіювання є в інших країнах, наприклад, у Великобританії, Австралії, Бразилії. Але, незважаючи на наявність чи відсутність законодавчого визнання, лобіювання існує в будь-якому суспільстві, а от межі його впливу, особливості представництва та ступінь цивілізованості визначаються характером політичного режиму, правовою культурою та іншими особливостями політичного та соціально-економічного розвитку країни.

Поняття лобіювання та його наслідків стали предметом вивчення представників різних суспільних наук, але найбільш поширеним є саме політологічний підхід. Найбільшою науковою актуальності

ця проблема набуває у 50-60-ті рр. ХХ ст., коли під лобіюванням розуміли весь процес взаємодії держави і громадянського суспільства. На думку Д. Трумена, лобіювання є природним правом громадян представляти власні інтереси за допомогою лідерів груп впливу. Англієць С. Файнер визначив лобіювання як будь-яку діяльність організацій, що впливають на органи державної влади з метою сприяння власним інтересам, при цьому ці організації, на відміну від партій, не можуть самі взяти відповідальність за владу в країні. Французький науковець Ф. Фарнел визначає лобіювання як продуктивне втручання у господарські та соціальні процеси з використанням політичних методів і засобів. Він підкреслює, що в політичному відношенні лобіювання сприяє зміцненню засад толерантності у суспільстві. Британський дослідник Л. Зеттер характеризує лобіювання як процес пошуку засобів впливу на владу шляхом інформування громадськості щодо політичних питань, що стоять на порядку денному [13]. В цілому в межах політологічного підходу лобіювання розглядається як суспільно-політичне явище, яке є вагомим чинником процесу прийняття політичних рішень та суспільно-політичної комунікації.

Лобіювання може набувати прямого та непрямого характеру. Пряме лобіювання характеризується застосуванням методів безпосереднього впливу на осіб, що визначають політику через представників організованих інтересів. Формами такого впливу є безпосередній контакт з особами, що приймають політичні рішення; надання їм інформації (здійснення експертизи); приватні зустрічі; судові процеси. Формами непрямого лобіювання є фінансування виборчих кампаній; лобіювання в межах ідеології «грас-рутс» – спосіб впливу, який залучає до процесу лобіювання членів або прихильників групи інтересів (термін “grass-roots” означає відповідну діяльність недержавних організацій); інформаційні кампанії (спосіб впливу на широку громадськість); утворення союзів, коаліцій. Ресурсами лобіювання виступають фінансові, інформаційні, людські ресурси, а також особисті зв'язки.

Як вже зазначалося, задоволення колективних інтересів у більшості випадків вимагає владних рішень. Група інтересів, яка домагається задоволення власних інтересів через цілеспрямований вплив на інститути публічної влади, характеризується як група тиску [16, с. 335]. Певний час не існувало розмежування понять «група інтересу» та «група тиску». Тракткування групи тиску (pressure groups) як різновиду груп інтересу виникло в американській політології в середині 20-х рр. ХХ ст. Французький політолог Р.-Ж. Шварценберг визначав групу тиску як групу інтересів, що чинить тиск на органи влади, і наголошував на спадковості між групами інтересів та групами тиску.

Наголошуючи на відмінності понять «група тиску» та «група лобіювання», український дослідник Д. Виговський деталізує ознаки груп тиску. По-перше, для здійснення тиску необхідна організація. Особи, які стихійно беруть участь у демонстрації, мітингу, не є групою тиску. Якщо ж демонстрацію організувала група, то це стає одним зі способів дії групи тиску. По-друге, група повинна мати «упереджений» характер, тобто не має бути нейтральною щодо цілей, заради яких вона працює. Упередженість виявляється в наявності власної політичної мети, що відбиває інтереси групи. По-третє, група має бути самостійною з погляду можливостей ухвалювати рішення. По-четверте, група тиску спроможна ефективно вирішувати свої проблеми. На підставі цих ознак групу тиску можна визначити як організацію, створену для захисту інтересів і здійснення тиску на владу з метою домогтися від неї ухвалення таких рішень, які відповідають інтересам цієї групи [6, с. 208].

Незважаючи на відмінності та різноманіття груп інтересів в політиці, всі вони мають спільні риси, що характеризують як внутрішні так і зовнішні прояви групової діяльності: групи інтересів є колективними за своїм характером діяльності; члени групи інтересу пов'язані захистом спільних, а не особистих інтересів; групи інтересів створюються задля досягнення своїх цілей в органах державної влади, тобто групи, для яких політична активність не є пріоритетною, не належать до груп інтересів; групи інтересів не мають на меті захоплення політичної влади, але вони можуть делегувати до влади своїх представників для реалізації власних інтересів; групи інтересів – це недержавні утворення.

Результативність діяльності груп інтересів залежить від ресурсів, які може використати група в процесі своєї діяльності. Найважливішим ресурсом впливу є легітимність групи, як правило, найбільший рівень легітимності спостерігається у великих об'єднань, найнижчий рівень характерний для субкультур, що не мають реального впливу на загальнополітичні процеси. Значним ресурсом є значимість конкретної акції групи інтересів, а саме її вплив на політичну, соціальну й економічну стабільність. Важливим ресурсом є політичні можливості групи інтересів – ті з них, які мають авторитет у суспільстві, можуть безпосередньо звертатися до політичних суб'єктів. Інші ж групи, які не мають каналів прямого доступу до еліти, змушені впливати опосередковано. Один із варіантів полягає в первісному впливі на суспільну думку, щоб потім уже вона впливала на тих, хто ухвалює політичні рішення. Залежно від характеру впливу, розрізняють три його типи: вплив на тих, хто ухвалює політичні рішення; вплив на партії, що втримують або контролюють владу; вплив на суспільну думку, яка впливає на владу. Серед найважливіших можливостей Д. Виговський виділяє близькість до особи

або організації, що ухвалює рішення; володіння засобами, достатніми для всього комплексу дій, потрібних для реалізації інтересів; можливості здійснювати політичний вплив у широкому значенні цього слова; можливості для здійснення економічного впливу; інформаційні можливості; можливості використати силові методи [6, с. 209]. Важливими ресурсами політичного впливу груп інтересів є їх чисельність, мобілізаційна здатність і активність членів, фінансові можливості.

Авторитет груп інтересів підтримується, зокрема, зв'язками, суспільною довірою, формальними та неформальними зв'язками з парламентом та органами виконавчої влади. Такі групи можуть безпосередньо звертатися до осіб або установ, що приймають владні рішення. Групи інтересів, що не мають каналів прямого доступу до еліти, впливають опосередковано. Спочатку вони активізують і впливають на суспільну думку, що, в свою чергу, впливає на тих, хто приймає політичні рішення. Залежно від характеру впливу розрізняють такі типи впливу: вплив на тих, хто приймає політичні рішення (тобто на владу); вплив на партії, що утримують або контролюють владу; вплив на суспільну думку, яка впливає на владу.

Отже, групи інтересів є добровільними об'єднаннями громадян, які створені для представлення їх інтересів у взаємовідносинах з іншими групами та політичними інститутами та призначені для впливу на інститути влади.

Теорії групової участі в політиці характеризують групи інтересів як особливий клас політичних суб'єктів, що відокремлені від офіційних владних структур. Загальною рисою групових теорій є визнання груп інтересів як інститутів громадянського суспільства, що сприяють вільному самовиявленню громадян, мирному змагальному узгодженню їх різноманітних інтересів при дотриманні демократичних принципів.

Суб'єктом політики може вважатися та група інтересів, яка може активно реалізовувати власні інтереси. Проаналізувавши різні типи груп інтересів, можна зробити висновок, що, незважаючи на відмінності, всі вони є повноправними учасниками політичної комунікації, в ході якої групи інтересів встановлюють необхідні для себе контакти та зв'язки, що дає змогу відігравати різні політичні ролі.

За функціями групи інтересів є соціальними інститутами опосередкування, тобто через групи відбувається структурування громадянського суспільства на основі спільних інтересів та взаємодії соціального середовища з державними інститутами.

Місце та роль груп інтересів як інститутів опосередкування в демократичних системах визначають такі ресурси впливу, як легітимність групи, статус у суспільстві, можливість та ступінь ефективності

застосування групами санкцій як засобу просування власних інтересів. Групи інтересів мають значну перевагу за умови володіння значним економічним потенціалом та зв'язками з інститутами, які приймають політичні рішення.

Беручи участь в діяльності груп інтересів, громадяни переходять від соціальної до політичної активності. Широке представництво соціальних потреб групами інтересів та оптимальне здійснення ними своїх функцій сприяють розвитку всебічних зв'язків між суспільством та державою. В цілому цивілізована взаємодія влади та груп інтересів суттєво доповнює систему партійного представництва інтересів громадян та організацій і є важливою умовою побудови демократичного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bentley A. The Process of Government: A Study of Social Pressures / A. Bentley. – New Jersey : Transaction Publishers, 1995. – 501 p.
2. Salisbury R. An Exchange Theory of Interest Groups / R. Salisbury // *Midwest Journal of Political Science*. – 1969. – № 13. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://faculty.smu.edu/jmwilson/salisbury.pdf>.
3. Samson S. David Truman's The Governmental Process: Political Interests and Public Opinion Study Guide / S. Samson [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://digitalcommons.liberty.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1293&context=gov_fac_pubs.
4. Биковець В. Групи інтересів у політиці: досвід типологізації / В. Биковець // *Віче*. – 2007. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.viche.info/journal/440.
5. Боренько Я. Групи інтересу у сучасній теорії політики : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» / Я. Боренько ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2002. – 17 с.
6. Виговський Д. Групи інтересів як центр політичного впливу на внутрішньодержавному рівні / Д. Виговський // *Вісник Львівського університету. Філософські науки*. – 2008. – Вип. 11. – С. 202–211.
7. Долженков О. Групи тиску в політичному процесі України / О. Долженков // *Панорама політологічних студій*. – 2013. – Вип. 11. – С. 129–136.
8. Лісничук О. Групи інтересів у багатоскладовому суспільстві. Політологічний аналіз : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / О. Лісничук ; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – К., 2000. – 20 с.
9. Олсон М. Логика коллективных действий: Общественные блага и теория групп / М. Олсон. – М. : Фонд Экономической Инициативы, 1995. – 165 с.
10. Основи демократії : [навч. посібник] / за заг. ред. А. Колодій. – К. : Ай Бі, 2002. – 684 с.
11. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. Шемшученка. – 2-е вид., допов. і переробл. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
12. Рудницький С. Інтереси і групи інтересів: стадіальний і структурний аспекти / С. Рудницький //

Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Щоквартальний науковий журнал. – 2010. – № 1. – С. 168–172.

13. Сумська В. Теоретичні підходи до визначення поняття «лобіювання» / В. Сумська // Державне будівництво. – 2010. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2010-2/doc/4/03.pdf>.

14. Хайек Ф. Дорога к рабству / Ф. Хайек. – М. : Экономика, 1992. – 175 с.

15. Чувардинський О. Групи інтересів у громадянському суспільстві / О. Чувардинський // Політичний менеджмент. – 2007. – № 3. – С. 78–86.

16. Шляхтун П. Політологія (теорія та історія політичної науки) / П. Шляхтун. – К. : Либідь, 2002. – 576 с.